

BAKIR BİR DERGÂH KAZANI *

İ. Gündâğ KAYAOĞLU

Kazan, yüzyıllar boyunca halkımızın kullandığı, günümüzde de önemli ölçüde kullanımı sürdürülen ve çoğunlukla bakırdan yapılan kaplara denmektedir. «Çok miktarda yiyecek pişirmeğe, su vb. şeyler kaynatmağa yarayan, madenden iki kulplu büyük ve derin kap» olarak tanımlanabilir¹. Farsça'dan dilimize geçmiş ve yerleşmiş bir kelimedir. Mütercim Asım Efendi, Farsça «hajgân» in anlamını şöyle açıklar; «Hajgân, bakır büyük bir tenceredir, halk bunu tahrif edip kazgan der»².

Halkımızın sosyal yaşayışında kazanın yeri büyüktür. Günümüzde bile Anadolu'da bakır kazanı, leğen-ibrigi, güğümü olmayan bir genç kız çeyizi düşünülemez. Bakırcı ustaları, her türlü bakır kapacak yaptıkları halde, çoğunlukla kazancı olarak isimlendirilmişlerdir³. Bu da kazana verilen önemi göstermiş olsa gerekir.

Kazan, çamaşır yıkamaktan, pekmez kaynatmağa, çorba, pilav, aşure yapmaktan ölü suyu ısıtmaya kadar çok çeşitli amaçlarla kullanılmıştır. Kullanım alanlarına göre de; «bulgur», «kavurma», «yağ», «süt», «pekmez», «helva», «tatlı», «boya», «çamaşır» kazanları gibi adlar alır. Ayrıca kazanlar Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde çeşitli isimler alır. Örneğin; Arani, Bakrak, Balma, Baskı, Çögen, Diğan, Elice, Encik, Gerged, Girge, Halle, Kaynatma, Kangay,

* İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Türk Sanatı Kürsüsünün Mayıs 1979 yılında düzenlediği seminerde, bildiri olarak sunulmuştur.

1. Ş. Sami, *Kamus-ı Türkî, Dersaadet* 1317, s. 1069.

2. B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* 4, Ankara 1978, s. 236-269.

3. R.M. Meriç, «Türk Sanatı Tarihi Vesikaları», *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s. 767-768, 771.

Kazzik, Kıyılı, Küpeli, Nıkra, Parha, Savrak vb. gibi⁴. Bu kazanların hemen hepsi, çoğunlukla bir ev, bir aile için olup, 30-50 cm. çapında, 25-55 cm. yükseklikte ve 8-15 kilo ağırlığında değişir. Tek kişinin kaldırabileceği ağırlıkta ve büyüklükte dirler.

Verdiğimiz bu ölçülerden çok büyük olup, bugünkü deyimle «kamu yararına» kullanılan kazanlar da vardır ki, bunlara «ordu ve şölen kazanları», «orta kazanları», «bağ kazanları», «hayat kazanları» denir. Yazımızın konusunu oluşturan dergâh kazanı, bu tip kazanlar gurubuna girmektedir. Bu dergâh kazanı, üç yıl önce Üsküdar Bitpazarında bir esnaftan satın alınmıştır. Ağırlığı 240 kiloyu bulmaktadır. Yüksekliği 0.83,5 metre, çapı ise 1.32 metredir. Kalınlığı, yani bakırcılıktaki deyişle «bakırın eti» 5-8 milimetredir. Bu kalınlık, işlenmesi ve çekişmesi oldukça zor bir kalınlıktır. Dört büyük hareketli kulpu vardır⁵. Kulplar kazana karşılıklı olarak perçinlenmiştir. Taşımak yada yerini değiştirmek gerektiğinde, karşılıklı kulplara iki sırt geçirilerek dört veya daha fazla kişiyle kaldırılabilir.

Kazanın dört kulpundan ikisinin arasında ve ağız kenarına yakın olan yerde, 4 milimetre kalınlığında ve 17 x 21 cm. ölçüsünde, dökme pirinçten yapılmış yazıtlı bir plaka bulunmaktadır. Dokuz adet bakır çivi ile perçinlenerek tutturulan bu plakanın üst ortasında klasik Osmanlı arması, üst iki yanında ağızları yukarı doğru bakan iki ay yıldız ve alt iki yanında ise yine ağızları yukarıya bakan yıldızsız iki ay bulunmaktadır. Plaka üzerine kazıma tekniği ile yazılmış yazıda şunlar okunmaktadır :

«Devletlü, ismetlü Cemile Sultan Hazretlerinin dadısı Şemsi Nur Hanım tarafından İstavroz Bedevî Dergâh-ı Şerifesine vakıf olunmuştur. Sene 1326».

4 Geniş bilgi için bk. H.Z. Koşay, «Türkiye Halkının Maddî Kültürüne Dair Araştırmalar II Kap-Kacak», *Türk Etnografya Dergisi* II, Ankara 1957, s. 7-27.; *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (Türk Dil Kurumu Yayınları) 5, 1957, s. 211.; *Derleme Sözlüğü* (Türk Dil Kurumu Yayınları) 1-10, 1963-1978.; B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* 4, 1978, s. 242-248, 272 vd.

5 «Kara kazan» olarak da adlandırılan bu tip kazanların dört kulpunun «Evtâd-ı Erbaa - Dört Direk» denen ve âlemin dört bucağını mânen idare eden dört İmam'a işaret ettiğine inanılmaktadır. Bu inanıştan dolayı da bu tip dergâh kazanları kutsal sayılmaktadır.

Yazıttaki tarihten, milâdî 1910 yılında vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Bedevî'lik XIII. yüzyıl sonlarına doğru kurulmuş bir müslüman tarikatının adıdır⁶. Yazıtta adı geçen Cemile Sultan, Osmanlı padişahı Abdülmecid'in (1843-1915) kızlarından olup, II. Abdülhamid'in, Mithat Paşa ile birlikte Taif'te öldürttüğü Mahmud Celâleddin Paşanın karısıdır. Dadısı Şemsi Nur Hanım'ın kazanı vakfettiği İstavroz Bedevî Dergâhı, o yıllarda İstanbul'daki sekiz Bedevî dergâhından biri olan **Şeyh Hüseyin Dergâhıdır**. O zamanki şeyhi, 1917 yılında ölen Mehmed Said Efendi'dir. İstavroz Bedevî Dergâhı, Beylerbeyinde İstavroz Deresinde bulunmaktaydı. Dergâhın bugünkü adresi, «Tekke Sok. no. 15, Beylerbeyi»dir. Büyükçe bir bahçe içindedir. Ana binanın yıkılmasına rağmen, mezarlık ile küçük bir ev hâlâ durmaktadır⁷.

Kazanın kulpları 3-3,5 cm. kalınlığında ve yarım ay biçiminde olup, hareketlidir. Her kulp, kazana perçinlenen iki uzun lâma'ya geçirilerek tutturulmuştur. Kulplar ve kulpları taşıyan lâmalar, külçe bakırın dövülmesi suretiyle yapılmıştır. Gövde, dövülerek yarım daire şekline getirilmiş iki parçanın, yine elde dövülerek yapılmış büyük bakır çivilerle perçinlenmesi suretiyle meydana getirilmiştir. Böylece gövdede karşılıklı iki sıra perçin bulunmaktadır. Parçalar birleştirilirken, lehim, kaynak vb. gibi başka bir teknik kullanılmamıştır. Böyle bir teknik kullanılmamasına rağmen kazanın suyu sızdırmaması, perçinlerin çok kuvvetli dövülmesine, usta ve güçlü ellerce çekişmesine bağlıdır. Kazanın dibi de aynı teknikte gövdeye tutturulmuştur. Bunun için tam 103 adet perçin kullanılmıştır. Dip kısmı tek parçadır ve gövdeye kıvrılan kısmı ile birlikte çapı 1.60 - 1.70 metreyi bulmaktadır. Kazanın ağızına 2 cm. kalınlığında bir demir çember geçirilmiş ve gövdenin uç kısmı bu demirin üzerine çev-

6 Bedevî'liğin kurucusu, Ebül Abbas künyesini taşıyan Ahmed Bedevî'dir. Fas'ta doğmuş, Mekke'den sonra Mısır'ın Tanta şehrine yerleşmiş ve orada ölmüştür (1199-1276). Tanta şehrinde oturduğu için kendisine Tantavî de denmiştir.

7 Şeyh Mehmed Said Efendi'nin torunlarından olan, İst. Üniv. İşletme Fakültesi öğretim üyesi Prof. *Nasuhi Bursa*'dan aldığımız bilgiye göre, Mehmed Said Efendi'nin oğullarından Şeyh Nesib Efendi'nin evlenmemiş kızı Haşmiye Hanım 1976 yılında ölümüne kadar bu küçük binada oturmuştur. Haşmiye Hanım'ın ölümünden sonra, bütün bakır eşyalar, kardeşi Meliha Hanım'ın oğlu Osman tarafından satılmış olsa gerektir. Birbirinin benzeri olan iki kazandan ötekinin akıbetinin ne olduğunu ise bilemiyoruz.

rılmıştır. Bu demir çember, ağız kısmına ayrıca bir sağlamlık getirmektedir.

Bu tür kazanlar hemen her dergâhta, orduda⁸, sarayda, büyük konaklarda kalabalıklara yemek, aşure, çorba vb. yiyecekleri pişirmek için kullanılmakta idi.

Topkapı Sarayı Müzesinde, vaktiyle reçellerin ve tatlıların yapıldığı «Helvahane» denilen bölümde, ocakların üzerine oturtulmuş ve keğçeleri üzerlerine asılmış olarak teşhirde bulunan dört adet büyük kazan, —daha küçük boyutlarda olmakla beraber— söz konusu Bedevî Dergâhı kazanının benzerleridir.

Ankara Etnografya Müzesinde bulunan ve 5214 envanter numarası ile kayıtlı olan büyük kazan ise, 1.40 metre çapında ve 0.80 metre yüksekliğindedir. Yapım tarihi bilinmemekle birlikte, kazanın üzerindeki onarım tarihinin 1027, Milâdî 1617 yılında olduğu bilinmektedir⁹.

Kırşehir Hacıbektaş Velî Dergâhı ve Müzesinin aşhanesinde bulunan kara kazan da bu tür kazan gurubundandır¹⁰.

Ayrıca İstanbul Belediye Kütüphanesinde, avlunun sağında ve solunda içleri su dolu olarak duran iki adet dergâh kazanı daha bulunmaktadır. Yükseklikleri 0.67 - 0.68 metre, çapları ise 1.05 metredir. Ağız kenarlarına çevrilmiş olan demir çember 2.50 - 3 cm. kalınlığındadır.

Kazanların yapım tekniğinde binlerce yıl boyunca herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bugün bile aynı büyüklükte bir kazan yapılacak olunursa, yine örs üzerinde dövülerek yapılabilir. Ancak, günümüzde perçin yerine kaynak ve lehimin kullanılması, bu tür kazanların eski kazanlara kıyasla dayanıklı olup olmayacağı sorunu ortaya çıkarır. 22.8.1979.

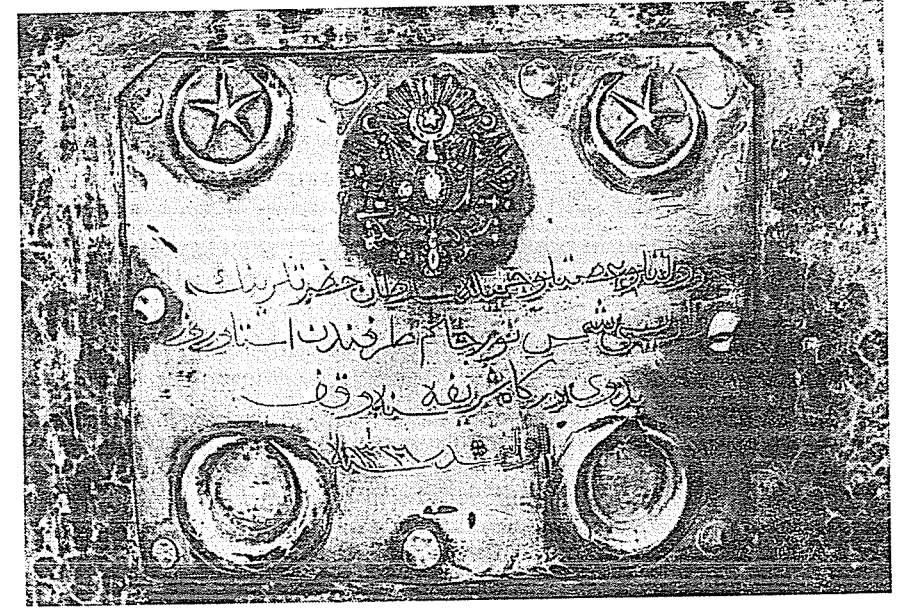
8 Orduda kullanılan kazanlara «Yeniçeri kazanı» denirdi. Yeniçeriler tarafından kuşsal sayılan ve kendilerine ait herhangi bir meseleyi konuşacakları zaman kazanın çevresinde toplanıp oturan askerler, topluca başkaldırdıklarında kazanları sırtlayıp «at meydanı» na gelirlerdi ki buna «kazan kaldırma» adı verilir. Özellikle savaşta düşman eline geçmemesine çok dikkat edilen kazanlar, bayrak ve nişanlardan daha önemli sayılırdı (krş. M. Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, 1958, s. 344).

9 H.Z. Koşay, *Etnografya Müzesi Kılavuzu*, İstanbul 1963, s. 18, lev. VIII.

10 A. Gölpinarlı, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s. 188.; A. Taşdelen, «Hacıbektaş Velî Dergâhı ve Müzesi», *Türkiyemiz* 28, 1979, s. 18.

Resim 1. Kazanın genel görünüşü.

Resim 2. Kazanın üzerindeki yazıtlı plâka.